

Hrefna Robertsdottir & Johanna Th. Gudmundsdottir (red.),
*Landsnefndin fyrri 1770-1771. Den Islandske Landkommission
1770-1771* (Reykjavik: Sögufélag, 2016-2022). 4757 s.

Einar Hreinsson, Bifröst University

I Maj 1770 anlände en tremannakommission från Köpenhamn till Island med instruktioner om att utförligt undersöka hur saker och ting stod till i denna del av det dansk-norska kungadömet. Kommissionens uppgift var att samla in information om den generella samhällssituationen på Island för att skapa ett underlag som skulle användas för att besluta om hur man förbättrade samhälle och näringsliv på ön. Vi vet rätt litet om varför kommissionen grundades och skickades till Island vid just den tidpunkten, men den bör betraktas som ett led i det kameralistiska tankesätt som fanns i den dansk-norska monarkin och i Europa för övrigt vid denna tid. I kommissionens instruktion talas om att den skall undersöka den demografiska utvecklingen på Island; fiskeri, lantbruk, handel, förvaltningsstruktur och annat som kunde leda till mer tillväxt på ön. Landkommissionen bestod av tre personer: den norske ämbetsmannen Andreas Holt, den danske köpmannen Thomas Winderkilde som hade varit verksam på Island samt Thorkel Fjeldsted, en islänning som sedermera blev stiftamtman i Trondheim.

Kommissionen, som sedermera kom att bli ihågkommen som ”Den första Landkommissionen 1770-1771”, efterlämnade ett digert arkiv bestående av mer än 4 200 handskrivna sidor. Arkivet består till stor del av kommissionens arbetsmaterial, rapporter om enskilda sakförhållanden som undersöktes på Island samt förslag om förändringar som kunde förbättra livsvillkor och näringsliv. Men det som kanske gör arkivet mest intressant är att det innehåller brev från inte enbart ämbetsmän, handelsmän och präster, utan också från människor som var en del av allmogen. Arkivet innehåller därmed material som ger ett unikt tvärsnitt av hur Islands invånare tyckte om samhällsviktiga förhållanden under denna del av 1700-talet.

<https://doi.org/10.7557/4.7690>

Copyright: © 2024 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Hur går man till väga med att utforska ett sådant arkiv och göra det tillgängligt? Landkommissionens arkiv var en del av den dokumentmängd som överlämnades från Riksarkivet i Danmark till Islands nationalarkiv 1928. Kring 1960 publicerade Islands historiska förening två böcker med diverse brev från Landkommissionens arkiv. Det fanns en plan för att fortsätta att ge ut böcker med kommissionens dokument, men – skulle det visa sig – utan framgång. Kring 2010 satte Islands Nationalarkiv igång med det storslagna projektet att publicera kommissionens arkiv, detta under ledning av redaktören Hrefna Robertsdóttir som numera är Nationalarkivar för Island samt Johanna Th. Guðmundsdóttir, också från Nationalarkivet. De första två volymerna blev publicerade 2012 och band nummer VI publicerades 2022. Det är Islands Nationalarkiv som står bakom serien, men inte ensamt. Alla publikationer sker i samarbete med Riksarkivet för Danmark och Islands historiska förening.

Det som kan göra denna publicering intressant för nordiska forskare är att alla texter är publicerade på två språk, isländska och danska. Isländska är ett lite besynnerligt språk som inte behärskas av särskilt många men eftersom den danska varianten alltid finns vid sidan av ger det nordiska forskare en unik möjlighet att använda denna källutgåva för att utforska inte bara Island, utan även Island som en del av den dansk-norska konglomeratstaten eller som material i jämförelse med resten av de nordiska länderna. En stor del av kommissionens arkiv skrevs ursprungligen på danska. Den del som ursprungligen skrevs på isländska har översatts till modern danska, vilket är mycket tacksamt.

Sexbandsverkets uppdelning tar avstamp i vilka som skrev till landskommissionen. Det första bandet behandlar allmogebrev, det andra präster, det tredje ämbetsmän från det lägre skiktet av ämbetsmän och det fjärde brev från ämbetsmän i det högre skiktet inom förvaltningen. Band fem innehåller kommissionens egna dokument och brev medan det senaste bandet behandlar kommissionens arbetsmaterial. Dessutom medföljer i varje band en gedigen samling av diverse register som är ytterst behjälpliga för läsaren; utförliga beskrivningar av hur de danska och isländska språken är använda i texterna, vilket övrigt källmaterial som finns i samlingarna, ämnesord, personregister, ortregister samt en utförlig beskrivning av varifrån dem som skrev brev till kommissionen härstammar och vilken samhällsklass de tillhörde. Dessutom innehåller varje band akademiska texter av forskare med anknytning till projektet. Mer om det senare.

På sätt och vis kan det hävdas att det första bandet, innehållandes allmogebreven, är det mest unika materialet och därför av störst intresse. Totalt skrev 631 personer brev till kommissionen. Alla dessa var män. Inte en enda kvinna finns i kommissionens arkiv. Bland dem som kommunicerade med kommissionen kan 400 personer beskrivas som tillhörande allmogen. Dessa utgör största delen av

dem som skrev till kommissionen på isländska, medan ämbetsmän och präster skrev mestadels på danska. Det var rätt vanligt att allmoge breven undertecknades av en grupp män. De 400 brevskrivarna författade totalt 74 brev till kommissionen. Ofta innehåller breven klagomål över jordägare, eller så handlar de om hur låg levnadsstandarden var hos dem som tillhörde de lägre skikten i samhället. Präster och ämbetsmän framhåller det motsatta. I prästernas brev klagas det över dålig aga och hur allmogen uppförde sig.

Breven är dock inte helt och hållet fyllda med klagomål. Det finns också gott om förslag på hur saker och ting kan göras bättre angående fiske, handeln, transport, vägar och lantbruk, samt diverse förslag om hur man skulle få mer nytta av den illa ön i Atlanten.

Som nämndes ovan finns i varje band tillägg från forskare som har undersökt Landkommissionens material. I det första bandet behandlar en av redaktörerna, Jóhanna Þ Guðmundsdóttir, vilka instruktioner kommissionen hade fått. Hon har även undersökt kommissionens arkiv och vilka den kommunicerade med. Den danske historikern Christina Folke Ax undersöker i band II den sociala bakgrunden hos de präster som skrev till kommissionen. Hon beskriver också den kyrkliga ordningen på Island och behandlar prästernas utbildning. Axs undersökning av prästkåren visar att de knappast var en homogen grupp, snarare det motsatta. En del hade enbart grundutbildning på Island och levde ett ganska fattigt liv medan andra hade gått universitetsutbildning i Köpenhamn och tillhörde det högsta skiktet inom eliten på Island. Deras beskrivning av allmogen på Island visar dock rätt ofta gemensamma fördomar mot det lägsta skiktet i samhället. I samma band berättar Jóhannes B Sigtryggsson utförligt om det isländska språket i breven till kommissionen och visar att under sent 1700-tal fanns det många fler varianter av isländska än vi känner till i modern isländska.

Det tredje bandet, som behandlar brev från det lägre skiktet av ämbetsmän till kommissionen, har tyvärr inte några forskningskapitel. Det fjärde bandet, som behandlar högre ämbetsmän och deras brev, innehåller däremot ett mycket intressant forskningskapitel skrivet av den danska historikern Leon Jespersen. Här skriver Jespersen om kommissionens bakgrund utifrån den historiska kontexten. Läsaren får ta del av allmänna beskrivningar av livet inom den dansk-norska monarkin, i synnerhet Islands ställning som en del av monarkin och inom ramen för författningen. Dessutom beskriver Jespersen förvaltningssystemet som delvis var annorlunda på Island, delvis detsamma som i övriga delar av monarkin och ger hänvisningar om forskning inom detta område. Främst går referenserna till den svenske historikern Harald Gustafsson, men även till andra. Jespersen behandlar kameralismen som ideologi och dess inflytande i Norden och Europa och hur den hade sitt inflytande på det tankesätt som låg bakom Landkommissionen. Nya

läsare till detta stora verk rekommenderas börja sitt utforskande av Landkommissionen med att läsa Jespersens kapitel.

Den isländske forskaren Helga Hlín Bjarnadóttir behandlar i band V den så kallade *Politi- og landforordningen* som var ett förslag till ny ordningslag för Island för disciplinering av samhällets befolkning. Lagförslaget författades av Thorkell Fjeldsted, en av kommissionens medlemmar, i anknytning till dennes verksamhet på Island. Fjeldsteds förslag vittnar om hans tämligen konservativa syn på samhället och hur allmogen skulle disciplineras och straffas.

Det är mycket passande att den som får äran att skriva forskningskapitlet i det sista bandet är den svenska historikern Harald Gustafsson. I det stora sammanhanget var Gustafsson den första nordiska historikern som drog nytta av Landkommissionens arkiv i sin doktorsavhandling *Mellan kung och allmoge: ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island* (Lunds universitet, 1985). I sitt kapitel, som har titeln ”Statens instrument och lokalsamhällets arena. Ett europeiskt perspektiv på den isländska landskommissionen”, gör Gustafsson det som han kan bäst: förbinder kommissionen med det isländska samhället som helhet samt med den europeiska utvecklingen under sent 1700-tal. Gustafsson visar hur Landkommissionen bör betraktas på samma sätt och i samma perspektiv som mängden andra kommissioner i Europa under samma tidsperiod, som ett verktyg för statsmakten för att få fram information om hur saker och ting stod till i diverse delar av staten i fråga, i synnerhet om centralmakten inte litade helt och hållet på sina representanter inom statsförvaltningen. Utöver denna perspektivering lyfter Gustafsson frågan varför resultatet av kommissionens undersökning blev rätt magert: delvis på grund av systemskiftet i monarkins styre och delvis på grund av isländskt motstånd mot förändringar.

Den storslagna källutgåvan som här behandlas är inte begränsad till de sex omfattande banden på nästan 5 000 sidor, i vackert format med massor av bilder. I anknytning till projektet lanserades också en websida: Landsnefndin.is. Den är precis som böckerna tvåspråkig: på danska och isländska. På denna webbsida finns det en utförlig beskrivning av projektet, vilka som står bakom det och hur det har utvecklats under mer än ett decennium. I samband med publiceringsprojektet har Landskommissionens arkiv även blivit digitaliserat och är tillgängligt på websidan för forskare och för dem som intresserar sig för dessa unika källor. Förutom den forskning som finns i böckerna och som här beskrivs finns på websidan även en redogörelse över publicerat forskningsmaterial som har anknytning till Landkommissionen och som är till stor nytta.

Som nämndes i början har den kommission som här behandlas fått namnet Den isländska Landkommissionen 1770–1771. På isländska kallas den dock Landsnefndin fyrri (den förra Landkommissionen) eftersom det fanns en till – Landsne-

fundin sidari (den senare Landkommissionen) – som var verksam 1785–1787. Det blir spännande att se om de som stod bakom projektet som här behandlas, med nationalarkivarie Hrefna Róbertsdóttir i spetsen – vågar ta sig an den senare kommissionen i framtiden?